

tēmas: mākslas nemateriālās vērtības (Jeļena Budanceva, Rīgas Stradiņa universitāte), profesionālās mūzikas izglītības organizēšana (Aiga Taala, Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija), kultūras mantojums un digitālā vide (Liga Krūmiņa, LU).

Konferencē nolasītos referātus plānots apkopot un izdot konferences rakstu krājumā.

Ilze Boldāne

KONFERENCE “1990. GADA 4. MAIJA NEATKARĪBAS DEKLARĀCIJA: STARPTAUTISKIE UN IEKŠPOLITISKIE ASPEKTI”

Ši gada 3. maijā Latvijas Universitātē norisa Latvijas Neatkarības pasludināšanas dienai veltīta konference. Tās ievirzi sniedza Vēsturnieku komisijas priekšsēdētājs prof. Inesis Feldmanis, norādot, ka neatkarības pasludināšana 1918. gada 18. novembrī un neatkarības atjaunošana 1990. gada 4. maijā ir Latvijas 20. gadsimta vēstures ievērojamākie notikumi. Vai 4. maijs ir pielīdzināms 18. novembrim, par to dažkārt tiek izteikti dažādi viedokļi. I. Feldmanis novēlēja konferences gaitā meklēt atbildes uz šiem jautājumiem, norādot, ka divdesmit gadi ir gan pietiekami ilgs laiks, lai izvērtētu šos notikumus, gan arī spētu saglabātu tā laika emocijas.

Konferenci ar uzrunu atklāja Valsts prezidents **Valdis Zatlers**. Prezidents savā runā atskatījās uz divdesmit neatkarības gadiem un iezīmēja uzdevumus, kas veicami nākotnē. Latvijas Universitātes rektors **Mārcis Auziņš** savā uzrunā atzīmēja Latvijas Universitātes lomu ne tikai mācību procesā un zinātnē, bet arī sabiedriskajā dzīvē. Rektors atgādināja arī par šī brīža aktualitātēm un, atsaucoties uz akadēmiķa Jāņa Stradiņa secinājumiem, ka divdesmit neatkarības gados Latvijai nav izveidojusies nacionālā elite un tai draud ieslīgšana provinciālismā, aicināja konferences zālē esošo intelektuālo eliti uz aktīvu rīcību, lai situāciju uzlabotu. Uzrunu teica arī Latvijas Tautas frontes pirmais priekšsēdētājs **Dainis Īvāns**, kurš uzsvēra, ka Latvijas Neatkarības deklarācija gan paredzēja pārejas periodu, bet tauta saprata, ka tā ir neatkarība, un Kremļis to tā arī uztvēra. Izsakoties tēlaini, bijušais LTF priekšsēdētājs sacīja, ka Neatkarības deklarācijas tekstam nebija lielākas nozīmes kā karoga kātam, kuru paceļ.

Konferences ievadreferātu latviešu valodā nolasīja bijušais Lietuvas Valsts prezidents **Vitauts Landsberģis**, uzsverot, ka laikā, kad Lietuva pasludināja savu neatkarību, ar to bija tikai Latvija un Igaunija, kā arī daži Krievijas deputāti, ar kuru palīdzību tika nosodīts Molotova–Ribentropa pakts. Lai gan Boriss Jeļcins bija atzinis, ka “Krievija bez kolonijām ir īsta Krievija”, līdz tam vēl bija garš ceļš. Landsberģis norādīja, ka bija svarīgi, lai neatkarības ienaidnieki neizmantotu dažas atšķirības neatkarības deklarācijās. Baltijas brīvības ceļš bez Latvijas 4. maija deklarācijas nebija iespējams, uzsvēra V. Landsberģis.

Tālāk neliels ieskats plenārsēdēs un nolasītajos referātos.

1. sēde: 1990. gada 4. maija deklarācija un Latvijas valsts atjaunošanas tiesiskie aspekti

Pirmo sēdi ievadīja Dr. iur. h. c. **Egils Levits** ar referātu "Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas tiesiskais vērtējums: evolūcija vai revolūcija?". Referāts tika veltīts problēmai, kas izriet no tā, ka Latvijas Neatkarības deklarāciju pieņēma Latvijas PSR Augstākā padome kā PSRS institūcija. Jautājums ir par varas leģitimitāti, kurai ir atšķirīga pieeja politoloģijā un tiesību zinātnē. Demokrātiskā sabiedrībā vara kļūst leģitīma ar tautas piekrišanu. Totalitārā valsts balstās uz doktrīnu, ka tautai vai šķirai ir jāisteno sava misija. Padomju Savienībā vēsturisko misiju kombinēja ar tautas piekrišanu, kas īstenībā bija pseidoleģitimitāte. Katras iekārtas izejas punkts ir revolūcija, kas nozīmē leģitimitātes maiņu. LPSR Augstākā padome uzsvēra mierīgo ceļu uz neatkarības atjaunošanu. Leģitimitātes maiņa tika ietverta legālā formā, līdz ar to neatkarības atjaunošana notika padomju sistēmas ietvaros, lai gan PSRS sistēma to nepieļāva. Katrs akts ir jāinterpretē sistēmas kontekstā. Arī tas, ka LPSR Konstitūcijā bija pants, kas deva tiesības izstāties no PSRS. Augstākā padome rīkojās pretrunā ar padomju sistēmas loģiku. Īstenībā tas bija revolucionārs akts, kas tika ietērpts leģitimitātes ietvarā. Pat ja balsojums par Latvijas Neatkarības deklarāciju būtu ar negatīvu iznākumu, tautai bija tiesības pasludināt neatkarību. Leģitimitāte nebija zudusi. Nebija nozīmes institūcijai, kura to dara. Ar deklarāciju tika atjaunots viens no valsts elementiem – valsts vara. Padomju režīmam tika atņemta civilā pārvalde, bet palika militārā pārvalde.

Nākamais uzstājās viens no Neatkarības deklarācijas autoriem Dr. iur. prof. **Romāns Apsītis**. Referātā "1990. gada 4. maija deklarācijas sagatavošana un pieņemšana" R. Apsītis atcerējās Neatkarības deklarācijas sagatavošanas darbu, kura gaitā izstrādāts minimālais un maksimālais variants. Palika maksimālais variants, kuru mikstināja, paredzot pārejas periodu, kas notika Igaunijas piemēra ietekmē. Neatkarības deklarācijas 5. pantu par pārejas periodu atcēla 1991. gada 21. augustā. R. Apsītis savu referātu nolasīja izjusti, detalizēti – minot, ka deklarācija tika pieņemta pulksten 19.20 ar 138 balsīm. Lai tā tiktu pieņemta, vajadzēja savākt 134 balsis.

Neatkarības deklarācijas juridiskos aspektus referātā "Latvijas valsts nepārtrauktības doktrīna: juridiska konstrukcija vai ikdiens?" izvērtēja Dr. iur. prof. **Ineta Ziemele**. Viņa uzsvēra, ka ir nepareizi lietot jēdzienu "valsts pēctecība". Būtībā pastāv nepārtrauktība. Latvijas okupācija bija nelikumīga, un Latvija *de iure* turpināja pastāvēt. Latvijas valsts nepārtrauktības doktrīna ir jāievēro arī likumdevējiem. Svarīgi, ka citi tiesiskie subjekti atzīst valsts nepārtrauktību. Tas attiecas uz pilsoņu loku, parādiem, īpašuma tiesībām. Referente atsaucās uz romiešu tiesību principu, ka nelikumība nerada tiesības, kas savulaik tika ietverts arī Stimsona doktrīnā. Nobeigumā viņa atzīmēja, ka svarīga ir pašu atbildība sekot valsts nepārtrauktības principam.

Igaunijas ceļu uz neatkarības atjaunošanu raksturoja **Juri Adams** referātā "Igaunijas neatkarības atjaunošana: kādēļ bija nepieciešama jauna konstitūcija?". Viņš skaidroja Igaunijas situāciju, kas bija atšķirīga

no Latvijas, proti, pēdējais Igaunijas pamatlikums bija diktatūras pamatlikums. Savukārt pirmos 12 gadus pēc neatkarības izcīnīšanas valsts galvas funkcijas Igaunijā pildīja Ministru prezidents. Igaunijā notikumi risinājās nedaudz citādi kā Latvijā, un Igaunijai nav viena tāda dokumenta, kuru varētu uzskatīt par neatkarības deklarāciju. Ir vairāk nekā 100 dažādu dokumentu, kas tika pieņemti ceļā uz pilnīgu valsts neatkarību.

Gvido Zemrībo turpināja tēmu ar referātu "Baltijas valstu neatkarības deklarāciju juridiskie aspekti". Viņš salīdzināja visu triju Baltijas valstu neatkarības deklarācijas, norādot, ka Lietuvas deklarācija vairāk runā par aneksiju, bet visas trīs par agresiju, kas 1940. gadā tika vērsta pret Baltijas valstīm. Referents pamatoti norādīja, ka deklarācijās netika uzsvērts, ka agresijas akts pret Baltijas valstīm bija Otrā pasaules kara sastāvdaļa. Tikai šoreiz agresors bija PSRS. G. Zemrībo atzīmēja, ka arī Čehoslovākija tika okupēta ar prezidenta piekrišanu. Noziegums paliek noziegums, sacīja referents, pat tad, ja cietušais atdod savu maku bez pretošanās. Noslēgumā G. Zemrībo norādīja, ka Baltijas valstis, to skaitā Latvija, izmantoja vēsturisku iespēju, kāda bija izveidojusies PSRS, kā arī to, ka pasaule bija mainījusies un starptautiskā sabiedrība un ASV spēja ietekmēt notikumus Baltijā. Referents vilka paralēles ar situāciju 1918. gada novembrī, kad lielvalstu sabrukums radīja labvēlīgus apstākļus, lai realizētu tautu pašnoteikšanās tiesības. Zīmīgi, ka neatkarība tika pasludināta un atjaunota laikā, kad valstī atradās svešzemju karaspēks, teica G. Zemrībo.

Mg. iur. **Jānis Pleps** nolasīja referātu "1990. gada 4. maija deklarācija un mūsdienu". Līdz šim Satversmes tiesa skatījusi jautājumu par dubultpilsonību, robežjautājumu un jautājumu par pilsonību. Jautājums – vai ir tikai konstitūcija vai vairāki konstitucionāli akti. Tā nav tikai Satversme, bet arī Neatkarības deklarācija, ciktāl tā nav pretrunā ar Satversmes normām. Piemēram, Neatkarības deklarācijas 9. punkts noteica, ka attiecības ar PSRS veidojamas, balstoties uz 1920. gada miera līgumu. Satversmes tiesa nerisināja robežjautājumu, balstoties uz šo līgumu.

Pēc šīs sēdes notika īsa diskusija. Valdis Šteins norādīja, ka sapnis par nacionālu valsti vēl jāīsteno. Pagaidām, pēc viņa domām, atjaunoti tikai vecie valsts simboli. Emocionāli uzstājās bijušais Īpašo kārtības sargu vienību priekšnieks Georgs Maiznieks, norādot uz īpašo kārtības sargu nopelniem neatkarības atgūšanā. Uz jautājumu, vai bija paredzēts izveidot jaunu Satversmi, Aivars Endziņš atbildēja, ka tas bija paredzēts tikai pārejas periodā, lai veiktu grozījumus tolaik spēkā esošajā LPSR Konstitūcijā. Endziņš arī oponenta Šteina tēzei, ka netika atjaunota 1918. gada 18. novembrī proklamētā Latvijas Republika.

2. sēde: Cīņa par neatkarības starptautisku atzīšanu

Otro sēdi, kas bija veltīta galvenokārt vēstures jautājumiem, ievadīja Dr. hist. **Jānis Taurēns** ar referātu "Latvijas neatkarības atjaunošana: problemātiskie aspekti historiogrāfijā". Viņš uzsvēra, ka jautājumā par neatkarības atgūšanu Latvijā dominē memoriālā literatūra – Sandras Kalnietes, Jāņa Riteņa darbi, arī Ļubovas Zilēs "Atmodas ceļš". Ārzemēs Baltijas neatkarības jautājums galvenokārt skatīts PSRS un Rietumu attiecību, kā arī PSRS iekšpolitikas kontekstā. Vairāki tā laika Rietumu politiķi ar piesardzību un pat nepatiku izturējās pret Baltijas neatkarības

centieniem. Šāda attieksme izpaužas arī bijušā ASV prezidenta Džordža Buša vecākā memoriālos. J. Taurēns pamatoti norādīja, ka latviešiem līdz šim raksturīgs “Jaltas sindroms” – doma, ka Latvijas liktenis ir atkarīgs no lielvalstu savstarpējas vienošanās.

Konkrētiem vēsturiskajiem notikumiem saistībā ar Neatkarības deklarācijas pieņemšanu pievērsās Dr. hist. **Daina Bleiere** referātā “Sarunas ar Kremli par Latvijas neatkarības atzīšanu – vai tās bija iespējamās?”. Raksturojot Neatkarības deklarācijā paredzēto pārejas periodu, viņa atzīmēja, ka tam bija jānoslēdzas ar PSRS atzītu neatkarību. Šīm sarunām tika izveidota delegācija. Sarunās bija paredzēti divi aspekti – pirmkārt, panākt neatkarības atzīšanu principā, otrkārt, viss, kas izriet no neatkarības atgūšanas. Kremlis neatkarības ideju nepieņēma, bet piekrita attiecību veidošanai uz konfederācijas principiem. PSRS prezidents Mihails Gorbačovs pieļāva tikai sarunas par jaunā PSRS līguma noslēgšanu. D. Bleiere secināja, ka M. Gorbačovs ticēja informācijai, kuru sūtīja VDK un armijas izlūkdienests, ka tautas frontes vada ekstrēmisti, kurus tauta neatbalsta. 1991. gada janvāra notikumi parādīja, ka ar vietējo interfrontiešu spēkiem neko nevar panākt. Pēc tam jau M. Gorbačovs centās novilcināt laiku līdz PSRS jaunajam līgumam.

Viena no LTF līderēm Mg. art. **Sandra Kalniete** referēja par tēmu “Rietumvalstu nostājas maiņa Baltijas valstu neatkarības atzīšanas jautājumā”. Viņa atzīmēja, ka gadu desmitiem Rietumi izmantoja Baltijas jautājumu aukstajā karā pret PSRS, bet praksē nesteidzās atbalstīt Baltijas neatkarību. Līdz šim maz tiek pieminēta Baltijas nozīme PSRS sabrukumā. Rietumu atturība pret Baltijas neatkarības centieniem bija skaidrojama ar to, ka M. Gorbačovs tika pieņemts kā vienīgais PSRS reformu garants. Savukārt M. Gorbačovs ļāva iet Austrumeiropai, bet centās saglabāt PSRS. Tik radikālai spēku līdzsvara izjukšanai Rietumi nebija gatavi. Ne velti ASV bija tikai 57. valsts, kura atzina Latvijas neatkarību. Vācijas Federatīvās Republikas kanclers Helmutš Kols saprata, ka bez M. Gorbačova nebūs apvienotas Vācijas. Līdz ar to kanclers nesaskatīja pretrunu, ka Vācijai ir tiesības īstenot pašnoteikšanās tiesības, bet baltiešiem – nē. Savukārt Lielbritānijas premjerministre Margareta Tečere atzina, ka pēc Helsinku vienošanās Baltija ir iekļauta PSRS sastāvā. Vēl skarbāk viena no redzamākajām Atmodas laika darbiniecēm raksturoja Francijas prezidenta Fransuā Miterāna nostāju – pragmatisms, cinisms. Savukārt Francijas plašsaziņas līdzekļi pauda noteiktu atbalstu Baltijai. Rezumējot S. Kalniete atzīmēja, ka vislielāko atbalstu Baltijai sniedza Ziemeļvalstis.

Edijs Bošs referātā “Trīs mazās Somijas: Baltijas valstu pirmās ārpolitiskās koncepcijas un to noriets” raksturoja koncepciju – nespēlēt izaicinoši pret lielo kaimiņu. Pēc šīs koncepcijas Baltijas valstis būs neitrālas, ārpus aliansēm stāvošas. Arī V. Landsberģis deklarēja, ka neitralitāte būs Lietuvas politikas stūrakmens. Dainis Īvāns izteicās līdzīgi – “Mēs drīz būsīm Somija”. Baltieši bija gatavi celt neatkarību uz ierobežotas suverenitātes pamata. Somijas vīzija izplēnēja pēc augusta puča – un trīs mazās Somijas izauga par trim lieliem atlantistiem, tēlaini sacīja E. Bošs.

Debatēs pēc šīs sēdes uzstājās V. Landsberģis, oponentējot S. Kalnietei jautājumā par Lietuvas Neatkarības akta iesaldēšanu, aizrādot, ka tas ne-

tika iesaldēts, bet Lietuva apņēmās 100 dienas nepieņemt jaunus aktus, kas būtu bāzēti uz Neatkarības aktu. Tika skarti arī jautājumi par Lietuvas attiecībām ar Īslandi šajā laika periodā un finlandizāciju.

Savukārt G. Zemrībo aizrādīja, ka ASV atbalstu Baltijas neatkarībai tomēr nedrīkst novērtēt par zemu. ASV pārstāvēja Rietumu civilizāciju aukstā kara laikā. Atmosdas gados ASV izmantoja daudzus līdzekļus, lai panāktu, ka M. Gorbačovs pilda solījumu nelietot spēku Baltijā. Dž. Bušs bija uzsvēris, ka nevēlas būt līdzīgs prezidentam Eizenhaueram, kurš nepalīdzēja Ungārijai 1956. gadā.

3. sēde: Politikas un vērtību transformācija

Lietuvas pārstāvja Dr. hist. **Viļus Ivanauskas** (*Vilius Ivanauskas*) izvēlētā tēma – “Intelektuāli un Baltijas ceļš 80. gados: etniskās nostalgijas transformēšanās politiskā kustībā”. Referents uzsvēra, ka tā solidaritāte, kas pastāvēja intelektuāļu starpā Atmosdas gados, tika pārņemta parlamentu līmenī.

Dr. hist. **Gatis Krūmiņš** referēja par LTF saimniecisko reformu programmu (1988–1990). Aplūkojot jautājumu par ekonomiskās patstāvības ideju, viņš atzīmēja, ka tā pirmo reizi izvirzīta Radošo savienību plēnumā. Programmā bija paredzēts atteikties no PSRS kontroles, ieviest saimniecisko aprēķinu, pāriet uz savu valūtu.

Dr. phil. **Maija Kūle** referētā “Sociālo un kultūras vērtību transformācijas pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas” uzsvēra, ka tā vērtība, kas satuvināja cilvēkus Atmosdas gados, bija brīvība. Šodien trūkst vērtību kopuma, uz kura balstīt mūsu attīstību, secināja M. Kūle. Šī laika aktualitāte ir atrast jaunu vērtību modeli, kas ietvertu sevī kultūru saskarsmi un politisko atbildību. Nacionālo valstu laiks nav pagājis un nacionālās vērtības nav zaudējušas aktualitāti, uzsvēra zinātniece.

Diemžēl slimības dēļ savu referātu “Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa stratēģija Latvijas neatkarības atgūšanai” nenolasīja Dr. iur., Dr. habil. sc. pol. Tālavš Jundzis.

Noslēguma diskusijā Aivars Borovkovs aicināja izteikties katru, lai neviens nejustos aizmirsts, kā arī vākt atmiņas par šo laiku. Debates ievadīja vēsturniece Danuta Dūra, kura īsumā prezentēja savu pētījumu par to, kā skolu jaunatne uztver Latvijas neatkarības atjaunošanu. Papildinot domu par ASV atbalstu, Georgs Andrejevs uzsvēra, ka neatkarība sākas tad, kad no Latvijas aizriepoja pēdējā Krievijas kara mašīna. Šāda iespēja, ka ierobežots karaspēka kontingents paliek, pastāvēja.

Dr. Heldurs Petersons no Igaunijas salīdzināja Igaunijas Augstākās padomes un Igaunijas kongresa devumu neatkarības atgūšanā, uzsverot, ka katrs darīja, ko varēja, un rikojās atbilstoši savai situācijas izpratnei, tāpēc nebūtu pamatoti mēģināt šodien pārspīlēt vienu vai otru nopelnu. H. Petersons to salīdzināja ar spēlēšanu dažādās līgās, dažādos līmeņos, uzsverot, ka Maskava daudz jūtīgāk uztvēra tās izmaiņas likumos, kuras pieņēma Igaunijas Augstākā padome.

Bijušais Vides aizsardzības kluba prezidents Arvīds Ulme pārmeta vēsturniekiem, ka tiek ignorēts neformālo sabiedrisko organizāciju devums neatkarības atgūšanā. Savukārt bijušais laikraksta “Padomju Jaunatne” redaktors Andrejs Cīrulis aicināja neaizmirst, kāda loma neatkarības

atgūšanā bija plašsaziņas līdzekļiem – laikrakstiem, to skaitā neapšaubāmi “Padomju Jaunatnei”, radio un televīzijai.

Konferencē piedalījās gan profesionāli vēsturnieki, gan tiesību vēsturnieki, gan Atmosdas laika darbinieki, kuri paši veidoja tā laika notikumus. Tas labi raksturoja šī brīža situāciju, izvērtējot divdesmit gadu senus notikumus. “Vēsturnieki, ķeriet mirkli!” aicināja A. Borovkovs. Neapšaubāmi, daudzi neatkarības atjaunošanas laika dalībnieki vēl šodien ir aktīvi un ir iespējams iegūt informāciju no pirmavota. Tomēr jau konferences gaita un atsevišķu runātāju paustais norādīja, ka vēsturniekiem kritiski jāizvērtē atsevišķu notikumu dažādi traktējumi, dažkārt pat vadoties no šī laika konjunktūras. Tas ir neizbēgami, ņemot vērā nelielo laika distanci, kas mūs šķir no neatkarības atjaunošanas laika.

Neapšaubāmi, šādas konferences iedibina noteiktu historiogrāfisko tradīciju. Baltijas valstis, atjaunojot neatkarību pēc piecdesmit gadu ilgas okupācijas, radīja nebijušu precedentu starptautiskajās tiesībās un nopietnu pārbaudījumu deklarētiem tiesību principiem. Prakse rādīja, ka tā saucamās reālpolitikas dēļ politiķi dažkārt gatavi atteikties no principiem, kurus vārdos ir aizstāvējuši. Konference arī iezīmēja tos uzdevumus, kas veicami pašiem baltiešu vēsturniekiem, – ir jāizvērtē Baltijas loma PSRS sabrukumā, jo ārzemēs nepārprotami nostiprinās viedoklis, ka Baltijas valstis ieguva neatkarību PSRS sabrukuma rezultātā, aizmirstot, ka tieši Baltijas valstu okupācija un varmācīga iekļaušana PSRS sastāvā radīja priekšnosacījumus paša okupanta sabrukumam.

Guntis Zemītis

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE “OTRAIS PASAULES KARŠ UN BALTIJAS VALSTIS: STARP NACISTISKO VĀCIJU UN ANTIHITLERISKO KOALĪCIJU”

Atzīmējot 65. gadadienu kopš Otrā pasaules kara noslēguma, 2010. gada 5. maijā Maskavas namā Rīgā notika Neatkarīgo Valstu Sadraudzības (NVS) institūta, Aktuālo vēsturisko pētījumu veicināšanas fonda “Vēsturiskā piemiņa” (abas institūcijas darbojas Krievijā) un Baltijas vēstures un sociāli politisko pētījumu centra rīkotā konference, kurā piedalījās virkne Krievijas un Latvijas vēsturnieku un politologu. Konference spilgti parādīja, ka Otrā pasaules kara vēstures problemātika joprojām ir un vēl ilgi paliks ļoti politizēta tēma, Krievijas vēsturnieku absolūtajam vairākumam stingri turoties pie padomju vēstures ideoloģizētajām vai impēriskā garā modernizētām koncepcijām, bet Latvijas vēsturniekiem nesākot nopietnu otrās puses (Krievijas) argumentācijas izvērtēšanu un analīzi. Līdzšinējā prakse, kad abas puses savstarpēji tikai apmainās ar pārmetumiem vēstures falsifikācijā un mitoloģizācijā, skaidri parāda šāda ceļa bezperspektivitāti, zinātniskuma trūkumu un atstāj ārkārtīgi nelabvēlīgu un kaitīgu iespaidu uz Latvijas un Krievijas starpvalstu un tautu savstarpējo attiecību veidošanos un attīstību. Tāpēc vitāli nepieciešams ir